

MÉHESEK SZABOLCS MEGYÉBEN A XIX. SZÁZAD DEREKÁN

PÁLL ISTVÁN

Északkelet-Magyarország népi méhészetének feltárásában úttörő szerepe van *Szabadfalvi József* munkáinak, hiszen *Szatmárban*¹ és a *Zempléni-hegység középső részén*² folytatott terepmunkája során olyan archaizmusokat is megfigyelhetett, amelyek ma már szinte teljes egészében kiveszettek tekinthetők. A fenti területekhez kapcsolódó tájakon, a *Bodroglóközben* és a *Hegyközben* végzett kutatásokat *Balassa M. Iván*, s tanulmányából az említett vidékeken található méhesek képe tűnik élénk.³ A szerzők munkáikban feldolgozták a történeti anyagot is, így a tágabb terület népi méhészkedése, az ahhoz kapcsolódó építmények jól kirajzolódnak.

Dolgozatunkban most egy múlt század 40-es éveiben készült megyei épület-összeírás segítségével⁴ szeretnénk bemutatni az akkori Szabolcs megyében talált méhészeti építményeket, s szeretnénk rávilágítani a fenti területekkel való hasonlóságra, ill. az azoktól eltérő jellegzetességekre. Ez annál is inkább fontosnak tűnik, mivel Szabolcs megyéből eddig hiányoztak a történeti adatok, s most remélhetőleg sikerül azokat beilleszteni a szomszédos területek hasonló adatai közé. Nem titkolt szándékunk az sem, hogy az említett területek közötti hiátus betöltésével kapcsolatot teremtsünk Szatmár és a Bodroglóköz, délnyugati irányban pedig a Nagykunság felé (ez utóbbi népi méhészkedéséről is kitűnő tanulmány készült⁵), s ezáltal a régió méhészetében lévő törvényszerűségek együttesen vizsgálhatók.

A múlt század 40-es éveinek Szabolcs megyéjében igen sok helyen összeírtak méheseket, ám ezek száma egy-egy településen ritkán érte el a tízet (legtöbb méhest – szám szerint 17-et – Tuzséron találták az összeírók). Ez nem jelenti azt, hogy csupán ennyien tartottak méheket a községekben, hanem azt, hogy ennyi gazdának volt olyan *épitménye*, amelyben méhek laktak. *Szabadfalvi* is említi, hogy a századfordulón ritka volt az olyan gazda Szatmárban, akinek nem volt tizenöt-húsz méhcsaládja.⁶ A korábbi évszázadokban még ennél is jelentősebb lehetett a méhtartás, hiszen mind a nemesség, mind a köznép majdnem mindenütt cukor helyett használta a mézet.⁷ A méz mellett a viasz is fontos kiviteli cikke volt a korabeli magyar kereskedőknek – s bár a szaporulat dézsmaköteles volt – a házi szükségletek kielégítésére folytatott méhészet évszázadokon keresztül fontos kiegészítő foglalkozása maradt a parasztembereknek.

1. *Szabadfalvi J.*, 1956.

2. *Szabadfalvi J.*, 1967. és *Szabadfalvi J.*, 1985.

3. *Balassa M. I.*, 1971.

4. Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár (a továbbiakban: SzmLT.) IV. A. 19. 1–15. doboz. A Szabolcs vármegyei Tűzkármentesítő Intézet iratai.

5. *Szilágyi M.*, 1966.

6. *Szabadfalvi J.*, 1956. 452.

7. *Takáts S.*, 1961. 199.

Az általunk feldolgozott összeírásban a „bogarakat” nem sorolták fel, mivel a biztosítás (amelynek céljaira voltaképpen a lista készült) csupán az építményekre terjedt ki, így a méheket nem biztosíthatták gazdáik, csak a méheseket. Ennek ellenére mégis vannak olyan adatok, ahol a lajstromban csak méhek szerepelnek, hozzájuk tartozó méhest nem írtak össze. (Bogdányban Nemes Antal portáján volt „mag méh 8 kassal”, s Keresztúton az egyik helyen 3, Tiszalőkön pedig 10 kas méhet is összeírtak, ám mellettük méhes nem szerepelt a listán; feltételezésünk szerint ezeken a helyeken nem voltak ilyen építmények. A kasok védelmét az időjárás viszonyosságaitól azonban valamiképpen meg kellett oldani, de erre a fenti adatok esetében még utalásokat sem találtunk).

Területünkön a méhek tartására szolgáló építményeket leggyakrabban *méhes* néven írták össze, ám 16 településen ill. a hozzájuk tartozó pusztákon a *kelence* név (valamint ennek változatai: *kölöncz*, *kelentz*, *keléntz*) is előfordult (lásd a térképet!). A néprajzi szakirodalom egy részében a kelence csupán a négyzet alaprajzú, kerített méhes neveként szerepel,⁸ bár – mint *Szabadfalvi József* is megjegyezte – szatmáriak, ahonnan ezeket a méheseket leírták, maguk nem így nevezték építményeiket.⁹ A történeti forrásokban fellelhető kelence-adatokat az említett kutatók egyértelműen a fenti típusú építményekkel azonosították, s így a kerített méhesek földrajzi elterjedését is ennek megfelelően mutatták ki a térképeken. *Balassa M. Iván* az eddig ismert történeti anyag vizsgálata során arra a megállapításra jutott, hogy a „*kelence* a Kárpát-medence keleti felének egykori szóhasználatában nem kerített méhest, hanem általában méhest jelentett.”¹⁰ A Szabolcsban fellelt kelence-adatok ez utóbbi megállapítást támasztják alá. A néhány kelencénél megadott méretek azt bizonyítják, hogy ezek ugyanolyan nagyságú építmények voltak, mint más, *méhes* névvel jelölt épületek (pl. a Lugoshoz tartozó Szennyesi-pusztán Báji Patay József 1843-ban összeírt épületei között szerepelt egy „Méh Keléntz, 14 öles hosszúságú, 1 öll szélességű, Patits fallal, Zsúp fedéllel” 25 frt becsértékben, de ugyanitt Báji Patay Istvánnak is volt egy 100 forintra becsült, 16x1 öles méhese). A méhes, ill. kelence néven összeírt építmények anyagában nem volt eltérés (az előbb említett Patay Józsefnek lajstromba vették egy 15 öl hosszú, 1 1/2 öl széles, paticsfalú, szalmafedelű, 80 frt-ot érő *méhesét* is), s így egyértelműnek tűnik, hogy csupán ugyanazon épületfajta más-más néven való említéséről beszélhetünk. Ezt mutatja, hogy több településen ugyanolyan vagy hasonló értékre becsült méheseket és kelencéket is összeírtak.

A *kelence* elnevezést Pazonyban és Szentmihályon szinte kizárólagosan használták (az előbbi helyen 9 *méh kelentz* és 2 *méhes*, az utóbbin 15 *méh kelentze*, *méhes kelentz* vagy *méh kelentz* és 1 *méhes* került a listára), máshonnan csupán egy-két erre vonatkozó adattal rendelkezünk.

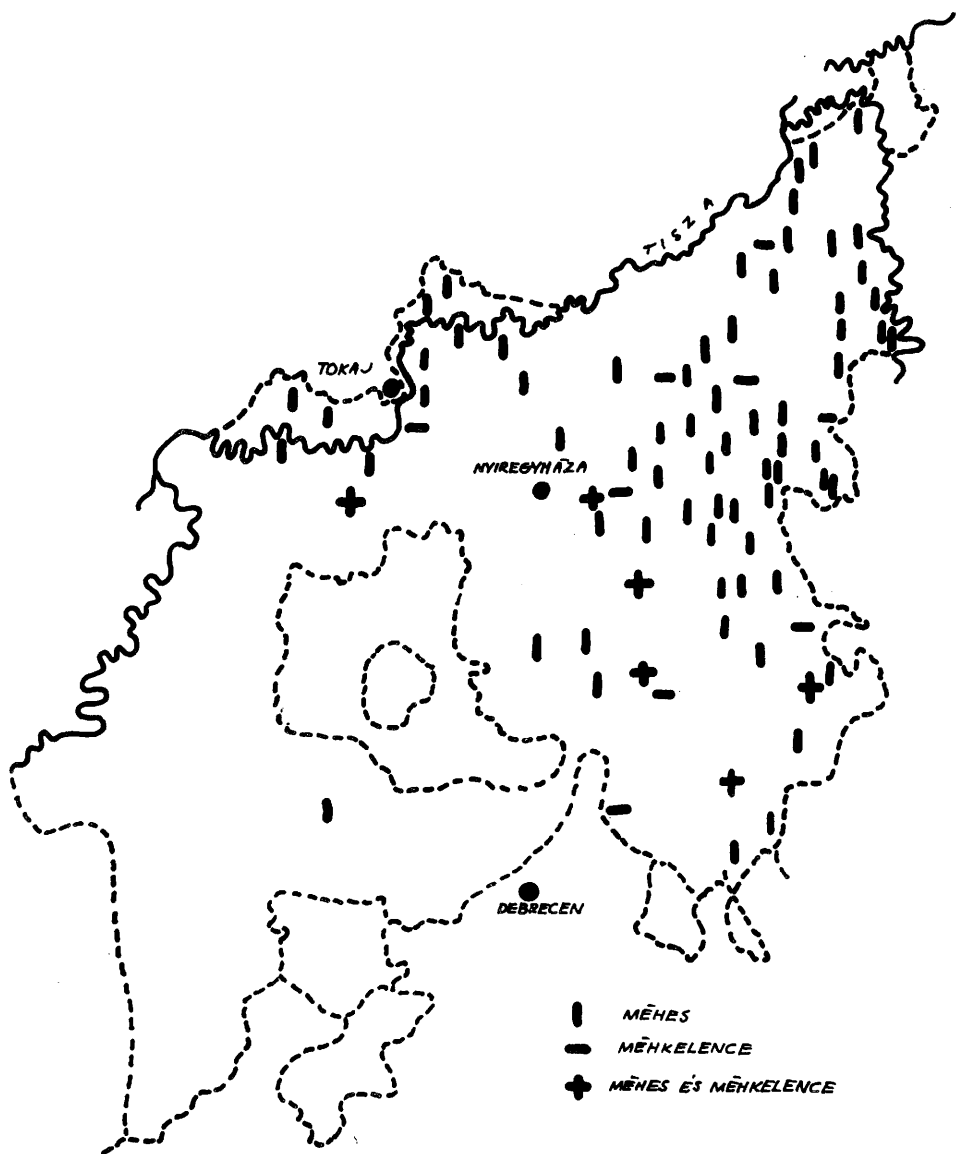
A térképünkön feltüntetett kelence-adatok tehát csupán a szó, s nem a típus földrajzi elterjedését vannak hivatva bemutatni, s így illeszkednek be a *Szabadfalvi* által közölt térkép erdélyi, szatmári és zempléni adatai közé, mintegy kipótolva a közöttük lévő űrt.¹¹ Ezzel nem zárjuk ki annak a lehetőségét, hogy az egykori Szabolcs megyében is voltak kerített méhesek a tárgyalt időszakban, hiszen a szatmárihoz és a bodroghózihoz hasonló természeti környezet itt is megtalálható volt. Sajnos, forrásainkból ez utóbbira nem nyertünk egyértelmű információkat, bár néhány utalásból erre is következtethetünk: Zalkodon írtak össze egy 8 öl hosszú, 4 öl 4 sukk széles méhest, s ez a méret már inkább kerített jellegű méhesnek felel meg. Hasonlóan ilyen típusra utalhat Kállay

8. *Szabadfalvi J.*, 1956. 455. és *Gunda B.*, 1984. 85–86. (*Gunda B.*, említett munkájában „*kelence típusú méhes*”-ről ír, s ez a terminológia egyértelműen a kerített méheseket jelenti).

9. *Szabadfalvi J.*, 1956. 455.

10. *Balassa M. I.*, 1971. 86.

11. *Szabadfalvi J.*, 1956. 461.

Ödön főszolgabírónak a Nagykállóhoz tartozó Kis Cserén való épületei között talált igen komoly, 300 frt becsértékkel bíró zsindellyel fedett méhese. Ez 8 1/2 öl hosszú, „18 tzułapokkal, körül deszkázva, 8 belsı apróbb szułapok, méh kasokat tartó deszkák”-kal készült. A megfogalmazás szerinti „körüłdeszkázás” és a „belsı” oszlopok kerített méhest is jelölhetnek; a több mint 15 méteres hosszúság (mely jelen esetben kerü-

letet jelenthet), a 18 hosszabb és 8 rövidebb oszlop elégségesnek tűnik ahhoz, hogy kerített méhest sejtünk az adatok mögött. Ha ugyanis megvizsgáljuk az ilyen típusú méhesek szerkezetét, s összehasonlítjuk a fenti leírással, kirajzolódik egy kb. 4x4 méteres, kívül magasabb, belül alacsonyabb oszlopokon nyugvó, befelé lejtő féleresztes, átriumos épület.

Méheseink tehát – akár kerítettek voltak, akár nem – az adatok szerint többnyire *féltetők* voltak, s ebben a ma is létező hasonló építményeknek feleltek meg (féleresztes lehetett az a gávai méhes is, melynek „hátúlsó része deszkából” készült).

A fenti idézetekben több adat is található, amely a méhesek *szerkezetére* utal. Ezek rendszerint tölgyfa ágasokra épült, szín formájú épületek voltak (pl. Máriapócon Gergelyffy Istvánnal írtak össze az „udvara mellett lévő kertjében egy fa ágasokon épült nádfedelű méhest”). Az épületek formájára utal, hogy néhány helyen „*méhes szín*” néven is feljegyezték őket (pl. Ibrony, Nagykálló).

Az építményekben az oszlopok között legtöbbször *deszkával* töltötték ki, „kerítették be”. (Bogáton pl. Baksay Istvannak volt egy „ágosra, deszka kerítéssel, nád fedellel épült méhesse”). Gyakori volt a *sövényfonású*, „patits falú” méhes is (Ramocsaházán írtak össze egy „szulápokra pacsittal, deszkákkal és nád fedellel jól el készült” méhest). Nyíradonyból és Prügéről *nádból* való méhkelencékre is találunk utalást, s ez összevág *Balassa M. Iván* bodrogközi adataival, melyek szerint ott az 1920-as évekig nádból készültek a méhesek.¹² Egyetlen helyen talákoztunk *vályogfalú* méhessel: Zalkodon írták össze Komjáthy József fentebb már említett, kerített méhesnek feltételezett vályogfalú, gyékényfedelű méhesét.

A méhesekben *deszkapalcok* szolgálták a kasok vagy köpük tartására (pl. Hunyady Ferencnek Madán, az uradalmi tagján volt egy „méh kelentze a méh Kasok alá készített 12 szál fenyő deszkákkal együtt, Zuffal fedve”). Arra is van adatunk, hogy a kastartó polcokat 3 egymás fölötti sorban helyezték el (Jármi Menyhértnek a már említett pazonyi Simai-pusztán volt egy „6 öles paticsból való Méhese 3 kass tartó polczal 4 elő deszkával”, ami a *Szabadfalvi* által fényképen is bemutatott kispaládi formának felelhetett meg¹³). Több méhesnél *ajtókat* is összeírtak, ám ezek sem feltétlenül kerített, hanem minden bizonnyal féltetős méheseken szolgáltak, hiszen e méhesek 1–1 1/2 öl szélességűek voltak. (A szín formájú, oldalt vagy hátul ajtóval ellátott épületekre az említett munkákban több adatot találhatunk.)

Az imént szóltunk a méhek lakásául szolgáló *kasokról* és *köpűkről*. Területünkön mindkét fajta méh lakást használták a tárgyalt időszakban, bár a kivájt fatörzsből készült köpük vagy *bodonok* voltak a régebbiek, archaikusabbak.¹⁴ Visszaszorulásukra utalhat, hogy csupán 4 településen (Komorón, Lövöpetriben, Pátróhán és Vißson) írtak össze belőlük néhány darabot. Használatuk fennmaradását jelzi, hogy *Kiss Lajosnak* Paszabról még az 1930-as évek elején is sikerült beszerezni egy fűzfából kivájt példányt a Jósa András Múzeum néprajzi gyűjteménye számára.¹⁵

Az erdők visszaszorulása játszhatott szerepet a *kasok* nagyobb arányú elterjedésében, bár azok már korábban is használatban lehettek a mocsaras, lápos területeken, ill. azok szomszédságában, hiszen itt a kasok alapanyagául szolgáló jó minőségű *gyékény* bőven tenyészett. Erre utal a rétközi Ibrány és Kék 1772-ben készült *investigatioja* is, melyben a lakosok haszonvételei között szerepelt a gyékényből való méhkasok kötése is. (Kéken „a gyékényből méh s egyib szükséges házi kasokat kőthetvén a Lakóság abúl

12. *Balassa M. I.*, 1971. 93.

13. *Szabadfalvi J.*, 1956. 462.

14. *Szabadfalvi J.*, 1956. 463.

15. *Kiss L.*, 1937. 167.

is pénzt kaphatnak”.)¹⁶ Kiss Lajos több rétközi településről jelezte, hogy az ottlakók gyékénykasokat is készítenek s azokat eladják,¹⁷ de az egykor szintén Szabolcs megyéhez tartozó Taktaközben és Bodrogközben készült gyékénykasok a Zempléni-hegységbe is eljutottak.¹⁸ Méhkasokat egyébként 13 településen írtak össze; a legtöbb helyen csupán néhány kas méhet találtak, de nagyobb birtokosoknál 20–21 kassal is feljegyeztek (Kisléta, Bogdány). Talán érdemes megemlíteni, hogy köpüket és kasokat egymás mellett, egyazon építményben nem írtak össze. Lehet, hogy csupán véletlenről van szó, s más településeken, ahol nem jegyezték fel a méheseken belüli méh lakásokat, ilyenek is voltak, de az általunk áttanulmányozott anyagban nem találkoztunk velük (Komorón pl. a méhesben lévő 10 köpű méh 80 frt-ot, Lövépetriben pedig a méhes a 15 köpű anyaméhvel együtt 250 frt-ot ért).

Néhány adatunkból az is kiderül, hogy a méheseknél valamilyen *kerítést* is emeltek, ezzel próbálták megóvni az építményeket az állatok kártételétől.

A méhesek *tetőhéjazata* az esetek többségében nádából készült (az ilyen adattal összeírt méhesek közel 60%-át borította nádhéjazat), de volt néhány zsúp, gyékény, zindely, szalma, sőt két cseréptetős méhes is.

A méhesek helye az esetek többségében a *kiskertben*, a *kertben*, az *udvari kiskertben*, a *házikertben* volt, de néhány adat a portán kívül épített méhesekről is említést tesz (Komorón a „Kaszállón kívül lévő”, Rakamazon „az szűrűs kertbe” épített, Acsádon pedig „a’ külső méhes” is felbukkan; Geszteréden és Komorón több boglyát is összeírtak a méheselek mellett, ami arra utal, hogy ezeken a helyeken is a portán kívüli – a kertben vagy a kaszállón lévő – építményeket vettek fel a listára). Az utóbbi esetekben a „méhes” elnevezés tulajdonképpen *‘méheskert’* jelentéssel is bírhat, mivel nem egy helyen a méhes *kerítését* is feltüntették. Az elnevezés többféle értelmezésének lehetőségét egy nyíregyházi adat is megerősíti: 1827-ben a város lakói közül többen az előljáráshoz fordultak azzal a kéréssel, hogy megfelelő helyet kérjenek „ezen Ns Város Erdejében alkalmas helyen egy Méhest szándékozván felállítani”. Válasz: „adódik nékiek a’ kiküldendő Deputatio által kimutatandó helyen egy két vékás földnyi hely”.¹⁹ A terület mérete azt sejteti, hogy ott egy méheskertet szándékoztak létesíteni. A fentiek ellenére mégis azt mondhatjuk, hogy területünkön az ilyenfajta tartásmód nem volt gyakori a múlt század közepe táján. Csupán egyetlen helyen, az Acsádhoz tartozó Bánháza-pusztán említették a *méhész házát*, s ez az ott folyt nagybani méhtartást feltételezi.

A méheselek a portán nemcsak különálló épületként, hanem más épülethez toldva is állhattak. Szentmihályon egy 1845-ben leégett marhaistálló oltásáról megjegyezték, hogy „Hátulról hozzá könnyen jutni nem is lehetne, mert az épület hátulja méhes lévén, körül volt kerítve”; ezenkívül összeírtak pelyvással, hízóállal, juheresszel és rakodóval egybeépített méhest is. Keresztúton nemes Orosz Gáspár portáján „A Ház végibe lévő Méhes 8 Kas méhvel együtt” 80 forintot ért, s formája minden bizonnyal a szakirodalomban „alkalmi megoldások” kategóriába sorolt építményekének felelt meg.²⁰ Kis számú előfordulásuk arra utal, hogy a méhek szakszerű tartására az esetek többségében a kertben álló méheselek szolgálhattak.

16. SzmLT. IV. A. 1/G.

17. Kiss L., 1961. 24., 121., 312., 33., 370., 383.

18. Szabadfalvi J., 1967. 54.

19. SzmLT. V. A. 101/e. 1827:4. Nyíregyháza város legrégebbi iratai.

20. Balassa M. I., 1971. 83.

IRODALOM

- Balassa M. I.*
1971. Méhesek a Hegyközben és a Bodrogeközben. Néprajzi Értesítő LIII. 83–104.
- Gunda B.,*
1984. A szatmári hagyományos népi műveltség etnogeográfiai helyzete. Tanulmányok Szatmár néprajzához. *Farkas József és Ujváry Zoltán* szerk. Debrecen. 35–137.
- Kiss L.,*
1937. Néprajzi tárgyak a Jósa Múzeumban. Néprajzi Értesítő XXIX. 164–171.
1961. Régi Rétköz. Budapest
- Szabadsfalvi J.,*
1956. Méhészkedés a szatmári Erdőháton. *Ethnographia* LXVII. 451–482.
1967. Népi méhészkedés a Zempléni-hegység középső részén. *Ethnographia* LXXVIII. 41–64.
1985. Volkstümliche Bienenzucht im Gebiet des Zemplén-Gebirges. *Ethnographica et Folkloristica Carpathica* Tom 4. Red.: *Ujváry Zoltán*. Debrecen. 33–48.
- Szilágyi M.,*
1966. Méhészet a Nagykunságban a XVIII. század második felében. Adatok a Nagykunság XVIII. századi néprajzához. Szolnok. 71–90.
- Takáts S.,*
1961. A méheskert. Művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest. 199–203.

DIE IMKEREI IM EHEMALIGEN KOMITAT SZABOLCS IN DER MITTE DES 19. JAHRHUNDERTS

(Auszug)

In der vorliegenden Arbeit wird anhand einer Bauten-Konskription des ehemaligen Komitats Szabolcs aus den vierziger Jahren des 19. Jahrhunderts eine Abhandlung über die Imkereibauten dieses Gebietes gegeben, womit bezweckt werden sollte, den Hiatus zwischen den schon früher bearbeiteten Angaben aus den Gegenden Szatmár, Bodrogeköz und Zemplén zu füllen und eine Beziehung zwischen diesen herzustellen.

Im ersten Teil seiner Arbeit weißt der Verfasser auf jenes terminologische Problem hin, das sich in einem Teil der früheren Fachliteratur hinter der Identifizierung des sog. *umgitterten Bienenhauses* (ung.: kerített méhes) mit der Art des als „kelence“ (dt.: Bienenstock) bezeichneten Baus verbirgt. Bei den in historischem Material vorkommenden, als „kelence“ bezeichneten Bauten ist es nämlich nicht eindeutig, ob es sich hier tatsächlich um umgitterte Bienenhäuser handelte. Aus den hier bearbeiteten Angaben geht hervor, daß allein jener Standpunkt klar ist, wonach „kelence“ (dt. Bienenstock) im allgemeinen „méhes“ (dt. Bienenhaus) bedeutete. Letzteres wird in der Arbeit auch durch Angaben unterstrichen, und auf der Landkarte wird die Verwendung der Terminologien „kelence“ und „méhes“ vorgestellt.

Für die Konstruktion der Bienenhäuser war im ehemaligen Komitat zur Mitte des vergangenen Jahrhunderts die auf Pfeilern stehende Form mit Halbdach charakteristisch; aus vermittelten Angaben geht auch hervor, daß diese an einigen Stellen auch umgitterte Bienenhäuser gewesen sein können. In den Bauten dienten Bretterregale für die Aufstellung der Bienenwohnungen. Diese wiederum waren aus Rohr geflochtene *Körbe* (ung.: *kas*) oder aus einem hohlen Baumstamm (ung.: *köpű*) gearbeitet. Von diesen waren die letzteren die archaischeren; schon ihre geringe Vorkommenszahl weißt darauf hin, daß sie in den Hintergrund treten mußten. Die Bienenhäuser wurden meistens mit Rohr gedeckt, doch kamen in der Konskription auch andere Materialien für das Dachdecken vor (Schilf), Stroh, Schaub, Schindeln).

Die Bienenhäuser befanden sich vorwiegend in dem zum Anwesen gehörenden *Garten*, in einigen Siedlungen wurden sie aber außerhalb des Anwesens in der Gemarkung (Feldwiese, Weiler) aufgestellt. In dem genannten Zeitabschnitt, war es in diese Gegend nicht häufig, Bienen in sog. *Bienengärten* (ung.: méheskert) zu halten.

Außer den separat stehenden Bienenhäusern werden in der Arbeit auch noch einige aufgezählt, die als „Gelegenheitslösung“ gelten dürfen, da es sich hierbei um Bienenhäuser als Verlängerung des hinteren Gebäudeteils handelte. Da diese aber nur selten vorkamen, dürfen wir annehmen, daß die Bienen vorwiegend in Bienenhäusern im Garten gehalten wurden.

István Páll